

ժԷ. ԴԱՐՈՒ ՉՆՔՈՒՇԻ ՄԵԿ ԽՈՐՐԴԱԽՈՐ ԳԱՂՏՆԻՔԸ

Ձեռուի Հայոց 1909 Ապրիլ—Մայիսի 21—օրեայ ինքնապաշտպանութեան իր նկարագրութիւնը հետեւեալ պարբերութիւնով կը սկսի «Քիւղանդիոն»ի Պարբերդի թրդ-թակիցը:

«Ութ Հարիւր տնւորով (1) լեռնային պղտիկ քաղաք մ'է Ձեքուշ, սրուն 250ր իսլամ տուններ են — Պարբերդէն 12 ժամերով անջրպետուած — միակն է առանց Հայ դիւղի աղղաքնակութեան, որ կըցեր է ուղեւ կրնայ ապրիլ քիւրտ, թուրք տարբերու գրաւած լայն գետնի մը կեդրոնը, ինչ որ զարմանալի է» (Անդ, թիւ 3854 Օդոստոս 15/28, 1909):

Այո, գաղմամայի է, որ Հարիւրաւոր քրտարնակ գիւղերով շրջապատուած՝ քրտաական ուղիկանոսի մը մէջ Հայկական փոքր կղզի մը ձեւացող Հայ Ձեքուշը առանց խղճուելու, առանց կլանուելու ապրած է դարերով:

Այդ գաղմամային, հրաշքի Համազօր այդ երեւոյթը Ձեքուշի Հայը կը պարտէր իր մարտունակութեան եւ իմաստութեան:

Այս յօդուածին նպատակն է ներկայացրնել ժէ. Դարու Ձեքուշին մէկ խորհրդաւոր գաղտնիքը, ինչպէս որ աւանդած է զայն մեկի իր Օրագրութեան լսկոնական Հատուածներով՝ Մինաս Ամթեցին,

Ձեքուշի առաջնորդ (1679—1703) եւ երրորդ սաղէմի Պատրիարք (1698—1704):

Ակնարկուած գաղտնիքը թունաւորումն է ժէ. դարու Ձեքուշին մէկ քաջին՝ Վարդան Վարդապետին կամ արեղային (Ամթեցին զայն կոչած է Վարդան արեղայ եւ Տ. Վարդան փոխն ի փոխ, ինչպէս պիտի տեսնենք մէջըրումներէն):

Իր թունաւորումէն առաջ, քաջութեան երկու դէպքեր են կապուած Վարդան Վարդապետի հետ: Առաջինը՝ անոր դանակ քաշելն է թուրքի մը վրայ, ինքնապաշտպանութեան առիթով. երկրորդը՝ թուրք իշխանի մը տղան (Կիւշիւկ Սէիտ) հարուածելն է Հայ աղջկան մը պաշտպանութեան ի խնդիր:

Վարդապետին թունաւորումը, որ տեղի ունեցած է այդ դէպքերէն 3—4 շաբաթ յետոյ, առնչութիւն ունէ՞ր անոնց հետ. ահա այդ է խնդիրը, զոր ինքն իրեն Համար պէտք է լուծէ իւրաքանչիւր ընթերցող. կարգալէ յետոյ դէպքերուն հետ առնչուած այն Հատուածները, զորս մենք Հանդամանօրէն պիտի մէջըրենք Օրագրութեան, առանց դունաւորումի, միայն անհրաժեշտ լրացատրութիւններով եւ ծանօթութիւններով:

ԴԷՊՔ Ա. ԹՈՒՐԻՔԻՆ ՎՐԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԴԱՆԱԿ ՔԱՇԵԼԸ

«(1684) Դեկտեմբեր ր(8) ... Տէր Վարդանն զուպարին(2) բռնեք է, գի մէկ թուրք ձեռաց գինին առնել արեք է՝ չէ տուեր, զնացալ զանկտեր է զուպաշուն, թէ իմ փրա, դանակ յաչեց»:

Հետեւինք այս դատին: Վեց օր յետոյ, կը գրէ Ամթեցին.

«Դեկտեմբեր ժդ(14) ... Երեկոյս ամե-

(1) Միայ: Ձեքուշ 1909ին ունէր 1,500 տուն, 2. քուն 1,200-ը հայ, 300-ը՝ քուրք:

(2) Ձուպաշի տիտղոսն էր քուրք ռստիկամապի-

տին, որ տեղւոյն ամենախիղմակաւոր պաշտօնեան էր՝ կեդրոնական կառավարութեան կողմէ: Ձեքուշ ժէ. դարում ունէր հայ քաղաքապետ (վոյվոտ) եւ հայ քաղաքապետներ (իշխմաճ), ինչպէս նաեւ քուրք իշխան մը (սէիտ): Միտք պտիտ-

նախնի իշխանք (եկին), է(7) սահաթ նրա-
տաք(3) :

Այս պարզ հնոտաքը պէտք է հասկնալ:
Ժողովը եւ խորհրդակցութիւնն Չնքուչի բա-
լոր հայ թաղապետները (իշխանք) այդ օրը
խմբովին եկած են Վանք՝ Առաջնորդին հետ
խորհրդակցելու: Զորս օր յետոյ մենք եր
տեանենք Առաջնորդը՝ Չնքուչի ամենազղե-
ղիկ իշխանին (Սարգիս) տան մէջ:

«Դեկտեմբեր ժր(18) ... Մեք ի մուտս
արեւուն ելաք եկաք ի Շէնքուչ»:

«Դեկտեմբեր ժր(19) ... Վաղվընէս հայ
րնդ Սարգիսն(4): Ուման աղալի աղաւ, ոն
առ մեկ եւ յետոյ Մահմէտ աղան(5):

«Դեկտեմբեր իա(21) ... Եւ Ֆաղլին(6)
եկաւ, շատ զրոյց արաք նաեւ Տէր Վար-
դանի բանիւ: Միտն(7) Լկաւ բայց զրոյց
չարաց: Եւ գիւրքս զ(6) սահաթ նստար եւ
բազում ուրախութիւն եւ մուշկէրէք»:

Կը տեսնենք որ Ամթեցին աւելի պաղող
կերպով բացատրած է իր միտքը այս քանի
մը հաստատածներուն մէջ: Հայ իշխանին տուն
մէջ հանդիպում ունեցած է մի քանի թուրք
աղաներու հետ, դատական պաշտօնէին
(Ֆաղլի) հետ խօսած է Տէր Վարդանի

խնդրոյ մասին, բայց թուրք իշխանին հետ
այդ մասին խօսած չէ եւ գիւրքը (այլապա-
ղիններուն մէկնեղէն յետոյ) 6 ժամ ուրա-
խութիւն եւ խորհարք (մուշկէրէք) ունե-
ցած են: Տարակոյս չկայ թէ այդ մուշկէրէ-
քէն ալ «Վարդապետի բանիւ» էր: Ի՞նչ էր
պատահեր, ինչո՞ւ համար Առաջնորդը կը
խօսակցէր դատաւորի օգնականին հետ, ու
կը խորհրդակցէր հայ իշխաններուն հետ՝
«Վարդապետի բանիւ»:

Ահա այս հարցերուն պատասխանը:

«Դեկտեմբեր իե(25) ... Եւ Տէր Վար-
դանի տալէճին զհիւճէթն(8) առեալ զնաց
ի Եմաթի գանկատ»:

Ռ. բեմն, Չնքուչի դատարանը անպարտ է
արձակած Վարդապետը եւ անոր հակառա-
կորդը դատական արձանագրութիւններ
առած Տիրյանակերտ է գացած, դիմելու
վերաքննութեան: Թէ ի՞նչ դեր ունեցեր էր
թուրք կառավարութեան հօր պաշտօնեան
(գաւալաշի) այս ընթացքին մէջ ընթերցողի՞ն,
կը մնայ կոահէլ: Պէտք է գիտնալ, թէ Եմ-
աթը (Տիրյանակերտ) Չնքուչին երեք օր-
ւան ճանապարհ է գրաստով: «Վրան դանակ
թաշիւր» (գարնել ալ չէ) դատ մը մինչեւ
Յամիթ վերաքննութեան տանելու համար,
այն ալ «մէկ թուրքի» (այսինքն հասարակ
մէկուն. եթէ ծանօթ մէկն ըլլար, Ամթեցին
անունով կը գրէր) կողմէ, անպայման ադ-
դեցիկ անձի մը զրգում կ'ենթադրէ:

Միեւնոյն օրը (Դեկտ. 25) կը գրէ Ամ-
թեցին.

«Մարթապան(9) եւ այլք առ մեկ եկին»:

«Դեկտեմբեր իը(28) ... Ալլահվերտին
եկն առ մեկ եւ արեղի Սէիտն թէ գ(4) զրշ
զնաց հիւճէթին»:

«Դեկտեմբեր լա(31) ... Այլի Զէլէ-
պին(10) եկն եւ Հասանն»:

«(1685) Յունվար մէկ ... Մեք պատուո-
տան լիան Շէնքուչեցուց արարմանցն եւ

(8) Տալէճի եակատակորքն է, հիւճէթը՝ դա-
տական արձանագրութիւնները:

(9) Մուրթազ տնտես է մեծմետաղմ բարձ-
րաստիճան հոգեւորականի:

(10) Զէլէպին տգնաւական անձանց տնտես է:

լաւ է այս տխրասկիզբը. որքան պիտի հանդիպեն
յամախ Օրադրութեան մեր մէքերումներում մէջ:

(3) Ամթեցին իր Օրադրութեան մէջ յոգեակի Ա
դեմէ, ամցեալ կատարեալ բայերուն համար զոր
ծածած է Բ. դեմէի հոլով, որ յատուկ է Զմաւի
բարբառին: Փոխում «Եմաթի»՝ «Եմաթ», «Յատմեթի»
«Յատմաթ», «Եկմաթի»՝ «Եկմաթ», եւ այլն:

(4) Առտու կանուի ճաշեցինք Սարգիսին հետ.
«Վաղվընէս» եւ «Վաղվընէս» Զմաւի բարբառի
մէջ կը ճշմանկեմ առտու կանուի, իսկ «ճաշեք»
մաշ: Զմաւիցիներ տվարարաք շնաց ուտմեթ կ'ը-
տեն ճաշեցին: Սարգիսը ազգեցիկ թաղապետ (իշ-
խան) մըն էր, ինչպէս Տուտեմ, որուն անունն ալ
կը հանդիպինք այս եւ յայտնի գեղեցիկ մէջ:

(5) Ասումք ազգեցիկ Բարբէր էին, հայոց, յաւո-
կապի Առաջնորդին բարբառ:

(6) Ֆաղլի դատարանի օգնականը կամ դատա-
կան պաշտօնեայ:

(7) Մէիսը Բարբ իշխանն է, Բարբերու Բարբ-
պետը:

վասն աշխարհակ խօսից նոցա բարկացեալ եկի ի Վանքն եւ անտի ելեալ զնացի միայն(ակ)ի Հապոման(11): Եւ ձին բորիկ եւ վերաս անձրեւ, չորս սահաթէն զնացի: Եւ Շէնջըցիք զինի մեր զՕմար աղայի տըղան զրկած էին...»:

Բացատրենք մէկ չարժուան այս իրադարձութիւնները: Ուրտում մը տեղի կ'ուենեար Չնքուշի մէջ: Թուրք բարձրաստիճան հոգեւորականներ («Մուրթապա») եւ աղանդականներ («Չէլէպի») կ'երթան Առաջնորդին մօտ: Իսկ Առաջնորդը Չնքուշի Հայքուն արարքներէն եւ «այլաճակ խօսքեր»-էն այնքան խիստ կը բարկանայ, որ կը հեռանայ Չնքուշէն, կու դայ Վանք, այնտեղ ալ Հանգիստ չ'ըներ, կ'երթայ Հապոման (18-20 մղոն հեռու), պայտազուրկ (բորիկ) ձիով եւ անձրեւով: Իսկ Չնքուշի իշխանները, ծանօթ իրենց Առաջնորդի Թոյլ կողմին (Թուրք աղաններ չմերժելուն), իր ետեւէն կը զրկեն Թուրք բարեկամի մը օրդին: Սխալած չէին իմաստուն Չնքուշիները, յսթորդ օրն իսկ —

«Յունւոյար Բ(2) ... Վաղվընէս ելաք Հապոմանայ... Գ(3) սահաթէն եկաք ի վանքն, Մահմէտ աղան Հաց կերաւ՝ զնաց ի Շէնջուշ:»:

Յստակ է միտքը: Եկած է Վանքը, ինք մնացած է այնտեղ եւ իր ետեւէն զնացող Մահմէտ աղան (Օմարի որդին) գացեր է Չնքուշ իմացնելու Հայ իշխաններուն թէ իրենց Առաջնորդը վերադարձած է Վանքը:

«Յունւոյար Գ(3) ... Եւ Շէնջայի ի Վանքն եկին աղաչանօք եւ բազում ուխտութեւ, չահեղին գմից ու դնացաք ի Շէնքուշ:»:

Բացատրութեան չ'կարօտի այս Հատուածը: Առաջնորդը կ'երթայ Չնքուշ. ծրնրնդեան տօնի հանդիսութեանց կը նախագահէ: Ստգլին մի ըսնի օրէն կը վերադարձուի Վարդապետի դատին խնդրը:

«Յունւոյար Թ(9) ... Եւ Արեղան նեղացուց մեղք:»

«Յունւոյար Ժ(10) ... Գիտ Հաղին Մահ-

մէտ աղան, յետոյ Փաղլին» (եկան): Եւ լաթ մը ետը:

«Յունւոյար Ժ(17) ... Փաղլին եկաւ՝ շատ նստաք, զատին մեղ բարեւ (զրկեք էր), մեք նորա հաւ եւ մոծ (զրկեցաք):»:

«Յունւոյար Ժ(18) ... Յիտ Ժամուհ Արեղայից զատաստան եւ զորոյց անօգուտ:»:

«Յունւոյար Ժ(19) ... Նաղըրն(12) առստցեալ էր թէ Վարդապետին մօտ դնաւ: Մէհմէտ աղան խնձորով առ մեղք:»

Ի՞նչ էր պատահած: Ինչո՞ւ Արեղան կը նեղացնէ Առաջնորդը, զատաստորին օղնականը կու դայ իրեն հետ խորհրդակցելու դատաւորին (դատի) բարեւով, ինչո՞ւ Արեղանները (մանրին միաբանները) կը համարձակին իրենց մեծաւորը մեղադրել («դատաստան») եւ «զորոյց անօգուտ» ընել եւ, վերջապէս, ինչո՞ւ զատաբանի վերականգուն կը յորդորէ Հայոց Առաջնորդը՝ երթալու Վարդան Վարդապետին մօտ:

Պատահածն այն էր, որ Վարդապետին զատը մտած էր Հայոց աննպաստ նոր փուլի մը մէջ: Զայրացեր էին ո՛չ միայն Վարդան Վարդապետն ու իր ընկեր միաբանները, այլեւ թովանդակ Չնքուշիները:

«Յունւոյար Իա(21) ... Եւ (վան) Վարդան Արեղին սկսան ժողովք անել ի Շէնքուշ: Եւ Թուրքերն երթնելի առ մեղք:»

Չնքուշի մէջ Հայ իշխաններ ժողով կ'ընեն, իսկ Թուրքերը (կ'երեւի այնքան մեծ թիւով, որ անուն ալ չ'տար) կ'երթան ու կու դան Առաջնորդին մօտ:

Ի՞յս բոլորին պատճառն ու հետեւանքը մէկ Հատուածով կը պարզէ Ամթեցին.

«Յունւոյար Իր(22) ... Եւ Զուպարուն մեղադրանք ի փոյստէն վասն Արեղի ճէրէ՝ մէկն(13): Եւ մեք ընդ իշխանօք բաղնիս գնացաք: Սարգիսն ու Տուտէն մէծ (ունեցան):»:

Ուրեմն իրաբանցումին պատճառն այն էր, որ Տիգրանակերտի մէջ Վարդան Արեղան տուգանքի (ճէրէ՛մէ) ենթարկուած էր, Հայերը ժողով րրած էին եւ Թուրքերը Ա-

(11) Հապոմանը Չնքուշէն 34-20 մղոն հեռու, փե. քարուն չէ՞ն հայազիւց մըն էր:

(12) Նաղըր՝ հստարամի վերակացու:

(13) Ճէրէ՛մէ՝ տուգանք:

առջնորդին մօտ երթալով թելադրած էին իրեն, որ համոզէ հայերը՝ ոեւէ անխոհմտացիլ չառնելու, որով ժողովը բաւականացրեց էր հայ քաղաքացիներին (մոմոտ) թուրք կառավարութեան հեղինակաւոր ուսականապետին (զուպաշի) մեղադրանքի որոշումով։ (Այս որոշումը կը գրեւորէ ժէ. դարու նախնիներու իմաստութիւնը։) Իսկ բաղնիքին մէջ երկու իշխաններուն (Սարգիս եւ Տուտէ) վէճ ունենալը կը բացայայտէ, թէ ժողովին մէջ անոնք իրարու տարակարծութիւն էին։ Նոյն օրը Ամթեցիին կը գրէ՝

«Եւ Ֆազլին առ մեզ»։ Դատաւորի օգնականն եկած էր, անկասկած դատաւորին եւ իր ղոհունակութիւնն յայտնելու պայթուցիկ խնդրոյ մը ախպետով վերջ գտնելուն համար։

Յաջորդ օրը Ամթեցիին գրած է հետեւեալ յատկանշական հաստատածը.

«Յունվար իդ(23) ...երէցներն դիւերս

Վարդան Արեղենց՝ խմել ընդ արեղին, դիւան աղին չի ողորդիր առացեալ են»։

Այստեղ կը վերջանայ թուրքի մը վրայ վարդապետին դանակ քաշելու դէպքին պատմութիւնը։ Հայերը կը բաւականանան մեղադրելով զուպաշին, իսկ կարծիքները կ'երթան քաջ վարդան վարդապետեց, անոր հետ խմիչի մէջ խղճելու իրենց զայրոյթը, «դիւ շան աղին չի ողորդիր» (շան պուր, չալուիք)։ Այս առաջաւածքը մինչեւ Մեծ Եղեռն Ձնքուշի մէջ կը գործածուէր՝ թուրքը բնորոշելու համար։

Առ ի դոհացում ընթերցողի հետաքրքրութեան, տանք նաեւ դումարը տուգանքին, ինչպէս որ գրած է Ամթեցիին երեք շաբաթ յետոյ, վճարելուն առիթով.

«Մարտ ր(2) ...Մուպաշիրի դինուն(14, մե(85) ղըշ, ժե(15) ղըշ. դատուն» (Հանդումար՝ 100 ղըշ, ինչ որ խոշոր դումար մըն էր այդ դարուն)։

ԴԵՊՈՒ Բ. ՀԱՅ ԱՂԶԱՆ ՄԸ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ Ի ԽՆԴԻՐ

Նշանակելի է, որ վարդապետին դատարհաղիւ վերջացած, տեղի կ'ունենայ այս դէպքը։ Զուգադիպութիւն։ Սակայն երկու տարուան իր Օրագրութեամ մէջ Հայ-թուրք բաղխման միայն այս երկու դէպքերն է արձանագրած Ամթեցիին Ձնքուշի մէջ։ Ընթերցողը երկու դէպքերուն համաժամանակութիւնը ծրագրուած դաւի մը արդիւնք լինելուն վրայ չ'կրնար շտաբակուսիլ, տեղեկուելով այս դէպքին ալ Հանգամանքներուն.

«(1685) Յունվար իդ(24), օրն Շարաթ ...Արեղան դարձաւ լրբեաց, զԳասպարի աղջկան գլուխըն Կիւլիւկ Սէխան(15) կրտաւեալ էր, տարին մաշէմէն, սապիտ Ըրին(16) վերայ նորա»։

Բացատրութեան կարօտ է այս հաստատածը։ Գասպարը աւագանի անունն է Տուտէ իշխանին, որ վէճ ունեցած էր Սարգիս իշխանին հետ, ինչպէս տեսանք վերեւ։ Այս պարագան կը ճշդուի՝ կարդալով այս օրուան նախորդ եւ յաջորդ օրերու դրուածները։ Նախորդ օրը Ամթեցիին գրած էր — «Յունվար իդ(23), օրն Ուրբաթ ...Տուտէ Գասպարի կապերտ մի երբ», իսկ յաջորդ օրը կը գրէ. «Յունվար իե(25), օրն Կիրակի ...Տուտէ Գասպարի որդին կնուէ եւ ժամ».

Պարզ է։ Տուտէ Գասպարը Ուրբաթ օրունէ ընտանեօք Վանք է եկեր՝ նուէրով («կապերտ մի երբ»), իր նորածին մանչը Առաջնորդին ձեռամբ մկրտելու։ Եւ Արեղան յրբեացը ու Կիւլիւկ Սէխանին Գասպարի աղջկան հետնեղ կտրատելը կը պատահին Շարաթ օրը։ Զուգադիպութիւն կարելի է կոչել այդ օրը Կիւլիւկ Սէխանին (թուրք իշխանի որդուն) Վանք դալը եւ

(14) Նահանգի գտատարմբուն վերակացու, հըշմակուած կեդրոնական կառավարութեան։

(15) Կիւլիւկ՝ պոսիկ. Կիւլիւկ Սէխան՝ իշխանիկ, կամ իշխանի արջի։

(16) Սապիտ Ըրին՝ հաստատեցին։

այդ լրբութիւնը գործելը, որուն հետեւանքով Արեղան «Երրանք» է, զոր պէտք է հասկնայ հարուածած է թուրքը Աւելին կայ: Ամթեցիի «գարձեալ»ը խորմաստ է. այդ բառը յատկ կ'ընծայէ թէ ան կ'ակնարկէ Վարդան Վարդապետին եւ թէ անոր նախկին քայլն ալ (թուրքին վրայ դանակ տալէն) «լրբութիւն» կը նկատէր Ամթեցիին:

Տեսնենք, թէ ինչպէ՛ս կը վերջանայ այս դատն ալ:

Գունվար 25ի Կիրակի օրը, «Գրասպարի որդոյն կնուք եւ ժամ»էն ետք Ամթեցիի գրած է. «Յետ հագի բազում գրոյցք եւ երեսայ ժառէմէն դնացին վասն Գրասպարի աղջիկան»: Կ'անցնին ժամեր, Ամթեցիին իր Օրագրութեան վրայ միջանկեալ նախադասութիւն մ'ալ («եւ Հայկալ շատ գրեցի») աւելցնելէ ետք, շատ նամակներ գրելէ յետոյ, նոյն օրը կը գրէ. «Գրասպարն արդ բորա եւ աղջկոյն Յամիթ գնաց ընդ զուպալու մարդուն եւ Սէխուն ընդ նոստ»:

Կր բացալալուի, թէ «Կիւչիւկ Սէխ»-ը յանգաւոր բլրայն հաստատուելով հանդերձ, դատարանը դռնացում առած չէ Հայ իշխանին, որ բարկացած՝ պահանջած է եւ ոստիկանի մը («զուպալու մարդ») ու Սէխուն (թուրք իշխան) հետ կ'երթար: Տիպրանակերտ՝ բողոքելու Ձեռուչի դատաւորին դէմ:

Սակայն յաջորդ օրը կը գրէ Ամթեցիին.

«Գունվար 10 (26) ... ՁՏուտէ որդին դարձուցի Յամիթ գնալուն»:

Առաջնորդը եւ դարձուցեր է ճամբայէն Տուտէ Գանապար: Խնայողութիւն, որովհետեւ ան ամենէն լաւ գիտէր, թէ Ձեռուչի Հայ ազգեցիկ իշխանը Տիպրանակերտի մէջ

արդարութիւն չէր կրնար դանել, սակայն Ձեռուչ նստելով կարող էր իր վրէժը լուծել թուրք անարդար դատաւորէն: Իւ այդպէս ալ եղած է.

«Գունվար 10 (29) ... Յամթայ պուրույթի (17) եկաւ ի մուպաշիւրէն: Մաղուլ (18) Մահմուտ փաշան է տուած»:

Մահմադարութիւն 14-ի մէջ ըսինք, թէ մուպաշիրը՝ կեղրոնական կառավարութենէ նշանակուած վերակացուն էր նահանգի բոլոր դատաւորներուն: Իսկ «Վիպաշ» տիպոգրոյ կը ճանչցուէին նահանգի կուսակալները, որոնք քաղաքային կառավարիչներ էին եւ քաղաքներու քաղաքապետները կը յորարերէին անոնց հետ: Ուրիշ խնդրոյ մ'առիւ Ամթեցիին յստակ ընծայած է այս պարագան (Օրագրութիւն, 1684 Նոյ. 10 էն 20): Այստեղ կարեւորն այն է, որ Հայ իշխանը հաւանաբար Հայ քաղաքապետին միջնորդութեամբ, յաջողած է պաշտօնանկ ընել տալ Ձեռուչի դատաւորը:

Յաջորդ օրը Ամթեցիին կը գրէ.

«Գունվար 1 (30) ... Գիւչիւս եւ զորեկը բաժնի եւ սաստիկ ձիւ... Կիւլի Ղատին մաղուլ» յիարաց դնալ ի Ձերմուկ, դարձաւ եկաւ Կիւչի վանքս իջաւ... եւ մեք ելաք Վանուչ գնացաք ի Շէնքուչ:

Ձեռուչի մէջ դրած է Ամթեցիին.

«Գունվար 10 (31) ... Ղատին դնացաւ ի Վանուչն Ձերմուկ»:

Այս դէպքն ալ հայոց յաղթանակով կը վերջանայ: Մոռնալու չէ, որ ասոր մէջ ալ իր քաղաքները կամ ըրտնառութեամբ (հոգ չէ թէ «լրբութիւն» կոչէ Ամթեցիին) աչքի ինկած է Վարդան Վարդապետը՝ թուրք ոստիկանապետին եւ իշխանին աչքին փուշը:

ԴԵՊՅ Գ. ԹՈՒՆԱԻՈՐՈՒՄ ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Վերջին դէպքին վրայ կ'անդին երեք շաբաթ:

«Փետրվար 10 (26) ... Վարդան Արեղան եկաւ, փախուցի գինք»:

Կ'անցնի տասն օր եւս —

«Մարտ 6 (6) ... Եւ տնտես վաղմիւնքով չորսպա կերուցք էր Վարդան Արեղին

եւ եկաւ թէ հաղորդեցէք կու մեռնի»:

Առաջնորդին տհաճելի դարձած («փախուցի գինք») Վարդան Վարդապետը թու

(17) Գուրուլթի՝ հրամանագիր:

(18) Մաղուլէ՝ պաշտօնանկութեամբ հրաման մաղուլ՝ պաշտօնանկ:

նաւորուած էր: Դաւադրական ոճի՞ր մը արդեօք, եւ որո՞ւ կողմէ: Կասկածիլ Առաջ-նորդէ՞ն: Այդ անկարելի է, Մինաս Ա՛թի-ցին իր բոլոր ժամանակիցներէն ճանչ-ցըւած էր որպէս շատ բարի մարդ մը: Ու-րեմն որո՞ւ կողմէն կրնար կաշառուած քո-լալ տնտեսը: Զուպաշի՛՞ճ, սէիտի՛՞ճ, եթէ իրապէս դաւադրութեան մը զոհն էր ժէ-դարու Զնքուչին այս քաջը: Ամէն պարա-գայի, իր օրին խնդիր ելած չէ այդ մասին:

Ամթեցին նոյն օրն իսկ գրած է. «ԶՏ էր Վարդանին որբութիւն տուաք յեկեղեցին»:

«Կը նշանակէ, թէ տարաբախտ Վարդա-պետը տակաւին ոտքի վրայ էր: Իսկ յա-ջորդ օրը»:

«Մարտ է(7)... Ղատին ի Վանքս ե(5) մարդով դիւերս: Լոյս ժամու ժամանակն աւանդեաց զհոգին, որոյ Գրիստոս ողոր-մեցի: Ղատուն թուղթ առաք վերցնելու, թ(9) պաղտատի տուաք, եւ այսօր չթաղե-ցաք զինքն»:

Ուրեմն, նախորդ իրիկուընէ իմաց էր տրուած դատաւորին, որ 5 մարդով (քըն-

նիչներով) եկած էր Վանքը դիւերով, Վար-դապետը յմեռած, եւ ուղղակի անոր բերնէն ստուգուած էր թունաւորման ոճի՞ր մը չը-լալը կամ ոեւէ մէկէն չկասկածիլը եւ երբ, առտունն պաշտամունքի՛ ատեն (Վրոյս ժա-մու մամանակ) կը վախճանի, թաղելու՛ (Վերցնելոյ)՝ արտօնագիրը կ'առնեն դա-տաւորէն:

Այստեղ կը վերջացնենք պատմութիւնը Վարդապետի թունաւորման տխուր դէպ-քին, զանց ընկլով անոր թաղման հետ կապ-ւած ծխակատարութիւնը՝ նկարագրուած Օրագրութեան մէջ, թէ եւ հետաքրքրական են անոնք, որովհետեւ ներկայիս դադրած են գործադրուելէ...

Մական կայ ու կը մնայ՝ չօրաշայով մը՝ քաջարի Վարդապետին թունաւորման փառ-տը, զոր դժուարաւ կարելի է ընդունիլ՝ որ-պէս անոր նախորդող դէպքերէն անջատ դէպք մը, գուգաղիպութիւն մը:

Ահա ժէ. դարու Զնքուչին մէկ խորհրդ-դաւար գաղտնիքը:

ԳԱՌՆԻԿ ԳԵՌՐԳԵԱՆ